

Sygn. akt II CK 435/04

WYROK

W IMIENIU RZECZYPOSPOLITEJ POLSKIEJ

Dnia 25 lutego 2005 r.

Sąd Najwyższy w składzie :

SSN Jan Górowski (przewodniczący)

SSN Mirosław Bączyk (sprawozdawca)

SSN Zbigniew Strus

w sprawie z powództwa I. W.

przeciwko A. S., A. D., Z. R., I. D., L. D. i M. D.

o stwierdzenie nieważności umowy przekazującej gospodarstwo rolne,

po rozpoznaniu na rozprawie w Izbie Cywilnej w dniu 25 lutego 2005 r., kasacji pozwanej A. S. od wyroku Sądu Apelacyjnego z dnia 29 stycznia 2004 r., sygn. akt I ACa (...),

I. zmienia zaskarżony wyrok i oddala apelację powoda;

II. odstępuje od obciążenia powoda kosztami procesu.

Uzasadnienie

Powód – pozwany wzajemny I. W. domagał się stwierdzenia nieważności umowy przekazania gospodarstwa rolnego, zawartej w dniu 26 września 1989 r. Powództwo to zostało skierowane przeciwko A. S. (nabywczyni gospodarstwa), Z. R. i A. D. (w toku procesu występowało trzech spadkobierców A. D.; postanowienie Sądu Apelacyjnego z dnia 1 lipca 2004 r.). Z powództwem wzajemnym wobec I. W. wystąpiła pozwana i

powódka wzajemna K. S. i domagała się w nim uznania powoda – pozwanego wzajemnego za niegodnego przyjęcia gospodarstwa rolnego.

Sąd Okręgowy oddalił powództwo główne i wzajemne po dokonaniu następujących ustaleń faktycznych.

T. i O. M. (małżonkowie) przenieśli na rzecz K. S. własność gospodarstwa rolnego (umowa z dnia 26 września 1989 r.). Przeniesienie to nastąpiło na podstawie art. 2 pkt 6 lit. b ustawy z dnia 14 grudnia 1982 r. o ubezpieczeniu społecznym rolników indywidualnych i członków ich rodzin (j. t.: Dz. U. z 1989 r. Nr 24, poz. 133). Przekazujący gospodarstwo złożyli oświadczenie, że nie mają następców prawnych w rozumieniu art. 48 tej ustawy. Wytoczone w lutym 1987 r. przez I. W. przeciwko T. M. powództwo o ustalenie ojcostwa zostało umorzone w marcu 1990 r. w związku z cofnięciem powództwa za zgodą pozwanego. W styczniu 1991 r. zmarł T. M., a spadek po nim nabyła w całości jego żona O. M. W kwietniu 1991 r. powód I. W. wystąpił ponownie przeciwko zmarłemu T. M. o ustalenie ojcostwa. Wyrokiem z dnia 7 stycznia 1993 r. Sąd Rejonowy w Ł. ustalił, że T. M. jest ojcem I. W. Wyrok ten jest prawomocny. Po śmierci O. M. spadek po niej nabyli: A. D., A. D. i K. S. (w toku postępowania apelacyjnego do procesu wstąpili spadkobiercy zmarłego A. D.).

Powód pracował w gospodarstwie rolnym T. i O. M. W 1986 r. otrzymał świadectwo wykwalifikowanego rolnika. Był przez pewien czas wychowywany przez matkę pozwanej K. S. Matka powoda nie występowała z powództwa o alimenty i o ustalenie ojcostwa. Od 1982 r. powód zamieszkał w gospodarstwie rolnym małżonków M. O. M. nalegała na męża T. M. o przysposobienie I. W., ale do takiego przysposobienia ostatecznie nie doszło.

W ocenie Sądu Okręgowego, powództwo główne nie zasługiwało na uwzględnienie. Małżonkowie M. złożyli oświadczenie o braku następców prawnych (art. 48 ustawy z 1982 r.) i takie oświadczenie było prawdziwe. Brak następców uprawniał małżonków do przeniesienia własności gospodarstwa rolnego na podstawie art. 2 pkt 6 lit. b ustawy z 1982 r. na rzecz innej osoby, w tym – na rzecz pozwanej (powódki wzajemnej) K. S. Powództwo wzajemne zostało oddalone z tego względu, że powódka wzajemna nie miała legitymacji czynnej do jego wytoczenia (art. 49 ust. 2 ustawy z 1982 r.).

Apelacja powoda, odnosząca się do rozstrzygnięcia w zakresie powództwa głównego, została uwzględniona. Sąd Apelacyjny zmienił zaskarżony wyrok Sądu Okręgowego i ustalił nieważność umowy przekazania gospodarstwa rolnego, zawartej w

dniu 26 września 1987 r. między T. i O. M. i K. S. Sąd Apelacyjny analizował przedmiotowe i podmiotowe ograniczenia w zakresie przekazywania gospodarstwa rolnego następcom prawnym, zawarte w przepisach ustawy z 1982 r. Przedmiotem przeniesienia własności mogłoby być tylko gospodarstwo rolne w rozumieniu art. 2 pkt 4 ustawy. Przepis art. 53 ustawy nakazywał przekazanie następcom prawnym wszystkich gospodarstw, gdy rolnik lub jego małżonek są właścicielami lub posiadaczami kilku gospodarstw rolnych. Małżonkowie T. i O. M. byli właścicielami nieruchomości rolnych o obszarze powyżej 1 ha (każdy z małżonków), jednakże nieruchomości te stanowiły de facto jedno gospodarstwo rolne. Mogli zatem przenieść na własność następców jedynie także gospodarstwo w całości. Ustawa z 1982 r. jako regułę przewidywała przenoszenie własności gospodarstwa rolnego na następców prawnych przekazującego (art. 2 ust. 6), którzy musieli ponadto spełniać warunki przewidziane w ustawie, przy czym przepisy ustawy regulujące tę materię są przepisami *iuris cogentis*.

W ocenie Sądu Apelacyjnego, wyrok ustalający ojcostwo ma moc wsteczną i może wywierać skutki prawne także w sferze dotyczącej przekazywania gospodarstwa rolnego następcy prawnemu lub innym osobom. Oznacza to, że w chwili zawierania umowy powód I. W. był uprawniony do nabycia własności przekazywanego gospodarstwa i dlatego umowa przenosząca własność gospodarstwa na rzecz osoby trzeciej (K. S.) powinna być uznana za nieważną (art. 58 k.c.).

W kasacji pozwanej K. S. zaskarżono wyrok Sądu Apelacyjnego w całości i zarzucono mu naruszenie przepisów art. 233 § 1 k.p.c., art. 244 § 1 k.p.c. oraz art. 76 § 1 k.p.a. W płaszczyźnie zarzutów naruszenia prawa materialnego eksponowano zarzut naruszenia następujących przepisów: art. 56 § 1 k.c.; art. 2 pkt 6, art. 48 i 49 ustawy z dnia 14 grudnia 1982 r. o ubezpieczeniu społecznym rolników indywidualnych i członków ich rodzin (j. t.: Dz. U. z 1989 r. Nr 24, poz. 133), obowiązującej w czasie dokonywania czynności prawnej polegającej na przekazaniu gospodarstwa rolnego (w dniu 26 września 1989 r.); art. 2, 3 i 4 ustawy z dnia 29 września 1986 r. – prawo o aktach stanu cywilnego (Dz. U. Nr 36, poz. 180 ze zm.).

Skarżąca domagała się uchylenia zaskarżonego wyroku i przekazanie sprawy Sądowi Apelacyjnemu do ponownego rozpoznania, ewentualnie – zmiany tego wyroku i oddalenia powództwa.

Sąd Najwyższy zważył, co następuje:

Sąd Najwyższy jest związany ustaleniami dokonanymi w postępowaniu apelacyjnym (art. 393¹¹ § 2 k.p.c.). Sąd Apelacyjny ustalił, że umową z dnia 26 września

1989 r. objęte były nieruchomości rolne (o obszarze powyżej 1 ha) stanowiące własność z osobna każdego z małżonków T. i O. M. i tworzące jako całość gospodarstwo rolne. Zgodnie z art. 53 ustawy z 1982 r., przekazaniu podlegają wszystkie gospodarstwa, których właścicielami lub posiadaczami jest rolnik lub jego małżonek. W tym zakresie nie można zatem podzielić zarzutu naruszenia art. 233 § 1 k.p.c. z motywacją wskazaną w kasacji. Sam przedmiot umowy z dnia 26 września 1989 r. został bowiem właściwie ustalony przez Sąd Apelacyjny.

Osobnym natomiast zagadnieniem (i zasadniczym w danej sprawie) pozostaje to, czy prawomocne ustalenie ojcostwa T. M., dokonane po przekazaniu gospodarstwa rolnego osobie trzeciej, uzasadnia uznanie umowy z dnia 26 września 1989 r. za nieważną, skoro przekazanie gospodarstwa rolnego przez małżonków M. nastąpiło na rzecz osoby trzeciej, a nie następcy prawnego T. M. Oznacza to, że podstawowe znaczenie miał sformułowany w kasacji zarzut naruszenia art. 58 § 1 k.c.

Należy podzielić stanowisko Sądu Apelacyjnego, zgodnie z którym przepisy ustawy z 1982 r., dotyczące przekazywania gospodarstw rolnych następcom prawnym lub innym osobom, mają charakter przepisów bezwzględnie obowiązujących. W ustawie tej wyraźnie wskazano na to, kiedy przekazanie gospodarstwa rolnego (w tym – przeniesienie własności tego gospodarstwa) mogłoby nastąpić na rzecz osoby trzeciej, a nie następcy prawnego przekazującego (art. 2 pkt 6b ustawy). Regułą stanowi przekazywanie gospodarstwa rolnego następcy prawnemu rolnika. Przekazanie na rzecz osoby trzeciej mogłoby nastąpić tylko w przypadkach określonych w ustawie, tj. wówczas, gdyby rolnik w ogóle nie miał następcy, gdyby następca nie spełnił warunków niezbędnych do przejęcia gospodarstwa, odmawiał jego przyjęcia lub został uznany za niegodnego przejęcia. Naruszenie tych zasad przekazywania gospodarstwa w aspekcie podmiotowym prowadziłyby, oczywiście, do nieważności umowy zawierającej takie przekazanie, w tym – umowy przewidującej przeniesienie własności gospodarstwa rolnego.

W ocenie Sądu Apelacyjnego, reguły takie zostały jednak naruszone w związku z tym, że wyrok ustalający ojcostwo z 1993 r. wywierał skutki prawne *ex tunc* i doprowadził do takiego stanu rzeczy, iż w chwili zawierania umowy z dnia 26 września 1989 r. I. W. był następcą prawnym rolnika (T. M.). Przeniesienie własności gospodarstwa rolnego na rzecz osoby trzeciej (pозwanej) nastąpiło zatem z pominięciem tego następcy.

Stanowisko takie uznać należy za nieuzasadnione.

Zbyt daleko idącym uogólnieniem jest kategoryczne stwierdzenie Sądu Apelacyjnego, iż utrwalone jakoby zostało już orzecznictwo Sądu Najwyższego odnoszące się do skutków prawnych prawomocnego wyroku ustalającego ojcostwo (skutki ex tunc od daty poczęcia dziecka) Sąd drugiej instancji powołał się w tej mierze na wyrok Sądu Najwyższego z dnia 7 czerwca 1949 r., Kr. C 244/49 (Państwo i Prawo 1951, nr 1, s. 336 – 337). W orzeczeniu tym istotnie stwierdzono m.in. to, że skutki cywilne wyroku, uznającego pozwanego za ojca pozamałżeńskiego, „cofają się do daty jego poczęcia”. Jednakże takie założenie Sądu Najwyższego miało służyć dla uzasadnienia legitymacji czynnej nasciturusa dla wystąpienia z procesem o uznanie odrzucenia spadku przez ojca (dokonanego przed narodzeniem się dziecka) za bezskuteczne wobec tego dziecka jako wierzyciela alimentacyjnego, spadkobiercę podmiotu odrzucającego spadek. Wypowiedź Sądu Najwyższego, zawarta w uzasadnieniu wyroku z dnia 7 czerwca 1949 r., nie ma zatem waloru stanowiska o charakterze ogólnym, ponieważ została uczyniona jedynie w kontekście sporu dotyczącego przyznania dziecku (urodzonemu po odrzuceniu spadku przez ojca) legitymacji czynnej w procesie pauliańskim (art. 44 – prawa spadkowego - Dz. U. Nr 60, poz. 328; art. 292 k.z.). W każdym razie treść uzasadnienia omawianego wyroku nie wskazuje na to, aby intencją Sądu Najwyższego było nadanie tezie o skutkach prawnych wyroku ustalającego ojcostwo znaczenia uniwersalnego.

De lege lata w żadnym przepisie nie wypowiedziano (wprost ani pośrednio) zasady, iż prawomocny wyrok ustalający ojcostwo (art. 84 - 86 k. r i op.) wywiera skutki prawne ex tunc w zakresie wszystkich stosunków prawnych, tj. w sferze praw stanu i stosunków prawno - majątkowych. Z pewnością takiej tezy można by bronić w sferze stosunków odnoszących się do praw stanu (przede wszystkim stosunków prawno - rodzinnych), ponieważ wyrok ustalający ojcostwo w sposób zasadniczy kształtuje pozycję dziecka i ojca w stosunkach prawno – rodzinnych. Jednakże uzasadnienia aktualności wspomnianej tezy w pozostałej grupie stosunków należałoby poszukiwać już w odpowiednich relacjach prawnych (np. w przepisach prawa spadkowego), a przynajmniej - w konsekwencjach prawnych wyroku ustalającego ojcostwo w odniesieniu do określonej kategorii stosunków oprawnych z udziałem lub bez udziału podmiotów objętych takim wyrokiem.

W niniejszej sprawie nie sposób przyjąć, że wyrok ustalający ojcostwo T. M. spowodował taki stan rzeczy, iż umowa z dnia 26 września 1989 r. stała się nieważna jako sprzeczna z przepisem art. 48 ustawy z 1982 r., ponieważ przeniesienie własności

gospodarstwa rolnego nastąpiło na rzecz osoby trzeciej, a nie powoda – następcy prawnego T. M. Należy bowiem zwrócić uwagę na stan prawny istniejący w chwili zawierania wspomnianej umowy. Trudno byłoby stwierdzić, że przekazujący złożyli nieprawdziwe oświadczenie o braku następców w rozumieniu art. 48 ustawy z 1982 r., skoro stosunek biologiczny ojcostwa T. M. stał się pewny po uprawomocnieniu się wyroku z dnia 7 stycznia 1993 r. Istniały zatem podstawy prawne do zawarcia umowy z osobą trzecią w rozumieniu art. 2 pkt 6b ustawy (brak następcy T. M. w chwili zawierania umowy). Przekazującym nie można zatem zarzucić w takiej sytuacji pomijania uprawnionych następców do otrzymania gospodarstwa rolnego od swoich poprzedników.

W kasacji trafnie zwrócono uwagę na to, że rozstrzygnięcie Sądu Apelacyjnego godzi w zasadę bezpieczeństwa obrotu prawnego, wyrażającej się w ochronie prawnej osób uczestniczących w określonych czynnościach prawnych. Nie sposób bowiem przyjąć zapatrywania, że definitywne ustalenie stosunku prawno - rodzinnego przekazującego i powoda mogło usprawiedliwiać nieważność umowy przekazania gospodarstwa rolnego pozwanej, skoro przekazujący złożyli prawidłowe oświadczenie o braku następców prawnych w rozumieniu art. 48 ustawy z 1982 r. i zdecydowali się na zawarcie umowy z pozwaną. Trafnie zauważył Sąd Apelacyjny, że pozwanej nie przysługiwałaby ochrona prawna w świetle przepisów o rękojmi wiary publicznej ksiąg wieczystych, ponieważ nabycie gospodarstwa rolnego nastąpiło przez tą pozwaną nieodpłatnie (art. 6 ust. 1 ustawy z dnia 6 lipca 1982 r. o księgach wieczystych i hipotece, Dz. U. Nr 19, poz. 147 ze zm.). Jeżeli weźmie się ponadto pod uwagę i tę okoliczność, że żądanie ustalenia ojcostwa na podstawie art. 84 - 86 k.r. i op. nie jest ograniczone żadnym terminem, to przy akceptacji stanowiska Sądu Apelacyjnego sytuacja prawna nabywców gospodarstwa rolnego (osób trzecich) na podstawie przepisów ustawy z 1982 r. byłaby szczególnie niepewna i niestabilna prawnie. Tymczasem przekazanie gospodarstwa rolnego na podstawie przepisów omawianej ustawy (niezależnie od tego, czy miałyby ono nastąpić na rzecz następcy prawnego lub osób trzecich) ma z założenia (m.in. z racji konsekwencji publiczno – prawnych przekazania art. 3 i n. ustawy) charakter z pewnością definitywny zarówno z jurydycznego (trwałość przysporzenia), jak i gospodarczego punktu widzenia (trwała zmiana podmiotu prowadzącego gospodarstwo rolne i zapewnienie tym samym jego produktywności (art. 48 - 60 ustawy).

Należy pamiętać także o tym, że w zakresie przekazywania gospodarstwa rolnego następcom prawnym podstawowe znaczenie ma element woli przekazującego (przekazujących małżonków). Wyraża się ona m.in. w możliwości wyboru jednego z kilku następców (art. 50 i 51 ustawy); wskazaniu Państwa jako podmiotu przejmującego w sytuacji określonej w art. 52 ustawy, a wreszcie - w możliwości wystąpienia przez rolnika z powództwem o uznanie następcy za niegodnego przejęcia gospodarstwa rolnego (art. 49 ust. 2 ustawy). Sam status prawnego następcy rolnika w rozumieniu art. 48 ustawy z 1982 r. nie zawsze zatem sam przez się decyduje o uprawnieniu do otrzymania gospodarstwa na podstawie omawianej ustawy. Przyjęcie rozwiązania prezentowanego w zaskarżonym wyroku (nieważność umowy obejmującej przekazanie gospodarstwa ex lege) mogłoby doprowadzić do sytuacji nie odpowiadającej woli rolnika wyrażonej w formie aktu notarialnego (art. 59 ustawy). Dotyczy to przede wszystkim możliwości uznania określonego następcę za niegodnego w rozumieniu art. 49 ustawy. Dokonane przez Sąd Okręgowy ustalenia faktyczne (akceptowane przez Sąd Apelacyjny), dotyczące zachowania się powoda wobec przekazującego T. M. (np. wyrok karny z dnia 20 czerwca 1980 r.), mogłyby być z pewnością podstawą procesu o niegodność przejęcia (art. 49 ust. 2 ustawy).

Prezentowane wywody prowadzą do wniosku, że wydany - po zawarciu umowy przekazania gospodarstwa rolnego na podstawie przepisów ustawy z 1982 r. - prawomocny wyrok ustalający stosunek ojcostwa między przekazującym i następcą prawnym, którego pominięto w umowie o przekazaniu, nie powoduje nieważności tej umowy (art. 58 § 1 k.c.). Zarzut kasacyjny naruszenia art. 58 § 1 k.c. uznać zatem należało za w pełni uzasadniony. Zasadność już tego zarzutu prowadziła zatem do konieczności zamiany zaskarżonego wyroku i oddalenia apelacji powoda (art. 393¹⁵ k.p.c. w zw. z art. 3 ustawy z dnia 22 grudnia 2004 r. Dz. U. z 2005 r. Nr 13, poz. 98). Orzeczenie o kosztach uzasadniał przepis art. 102 k.p.c.